

DİVAN ŞAİRLERİNİN GÖZÜYLE MEVLEVÎ MEKÂNLARI

Arş. Gör. Haluk GÖKALP

Çukurova Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

hgokalp@cu.edu.tr

ÖZET

Türk halkı veli olarak gördüğü kişilerle ilgili hemen her şeyi kutsal olarak değerlendirmiştir. Veliliği her dönemde kabul gören Mevlânâ ile ilgili mekânlar da söz konusu kutsiyetten fazlasıyla nasibini almıştır. Mevlânâ ile ilgili mekânlar, Mevlânâ'nın fikirlerini benimseyen kitlelerin inançlarında birer simge vazifesi görmüştür. Türk halkı, Mevlânâ ile söz konusu mekânlar arasında bir bağlantı olduğunu düşünerek bu mekânlara çok fazla değer vermiştir. Bu durum Divan şiirine de yansımış, başta Mevlânâ methiyeleri olmak üzere edebiyatımızda geniş yansımalar bulmuştur. Bu makalede Mevlevî mekânları hakkında bilgi verilirken, Divan şairlerinin söz konusu mekânlara bakış açıları belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mevlânâ, Mevlevî mekânları, Kubbe-i Hadra, Matbah, Türbe, Divan şiiri

ABSTRACT

The Turkish public evaluated almost everything holily which they saw like saint. The places about Mevlânâ –accepted saint all terms- affected sacredness very much which was mentioned. The places which are about Mevlânâ, were considered as a sign in beliefs that accepted Mevlânâ's thought. Turkish public by thinking that there was a relationship between Mevlânâ and these places, gave too much value to these places. That situation affected the Ottoman poem, basically Mevlânâ praise took place in Turkish literature. In this article, while giving information about Mevlevî's places, it has been tried to identify Ottoman poets point of view about these places.

Key Words: Mevlana, Mevlevî places, Kubbe-i Hadra, Kitchen, Tomb, Ottoman poetry

Giriş

Mevlevî tarikatının pîri olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, mürşit kimliği bir yana, *Mesnevî-i Ma'nevî* adlı eseriyle Türk halkının gönlünde taht kurmuş, asırlar müddetince Türk inanç ve kültür hayatını derinden etkilemiş bir velidir. Halkın sevgi ve saygısıyla yücelen Mevlânâ, zaman içinde giderek etkisini artırmış, onunla ilgili her şey mistik bir havaya bürünmüştür. Mevlânâ'nın elinin değdiği her şey adeta kutsiyet hâlesiyle çevrelenmiş; müzikten, şiire kadar pek çok unsur, dinî inançların bir parçası hâline gelmiştir. Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili mekânlar da bu etkiden fazlasıyla nasibini almıştır. Mevlânâ'nın yolunu takip eden Mevlevîler, başta Mevlânâ'nın kabri olmak üzere, mevlevî-hânelere, dergâh ve tekkelere son derece önem atfetmişler, bu mekânları âdeta kutsal telakkî etmişlerdir.

Mevlânâ ve Mevlevîlikten ayrı düşünemeyeceğimiz Divan şairleri, Mevlânâ'nın türbesi, dergâhı ve matbahı ile ilgili pek çok konuyu şiirlerinde ele almışlardır.¹ Mevlevî olmayan şairler bile yazdıkları Mevlânâ methiyelerinde Mevlânâ ile ilgili mekânları, kutsal mekânlar olarak değerlendirmişlerdir. Mevlânâ methiyeleri dışındaki manzumelerde de Mevlevîlikte mukaddes kabul edilen bu mekânlara sıklıkla yer verilmiştir. Örneğin Nâbî'nin, Mevlânâ'nın türbesinin tamiri sebebiyle yazdığı tarih manzumesinde (Bilkan, 1997: 239-241) Vezir Hüseyin Paşa methedilirken, Mevlânâ ile ilgili övgü dolu sözlere yer verilir. Sakıb Mustafa Dede'nin *Divân*'ında yer alan "Târîh-i Tecdid-i Kubbe-i Hadrâ-yı Türbe-i Münevvere-i Hazret-i Mevlânâ Kuddise Sırruhu'l-a'lâ" başlıklı 25 beyitlik tarih manzumesi (Arı, 1995: 177-179), türbenin yenilenmesi dolayısıyla yazılmıştır. Ayrıca Neşâfî'nin *Divân*'ında -araştırmamıza konu olan Mevlânâ methiyeleri dışında - "Der Midhat-i Merkad-i Hazret-i Mevlânâ Kuddise Sırruhu'l-aziz" başlıklı 22 beyitlik kasidede (Kaplan, 1996: 24-26), türbe ve dergâhla ilgili olarak aşağıda örneklerini sıralayacağımız özelliklerin pek çoğunu bulmak mümkündür. Bununla birlikte Ahmed Neylî'nin "Mekke-i Mükerrermede Âsitân-ı Mevlânâ Vafında Dinilmiştir" başlıklı 13 beyitlik manzumesinde (Kılıç, 2004: 246-247) olduğu gibi, muayyen Mevlevî mekânlarına yönelik methiyelere de yer verildiğini görürüz. Divanlarda ayrıca, Mevlevîler için önemli mekânlardan olan mevlevî-hânelerle ilgili manzumelere de rastlarız. Mevlevîlikle ilgili hemen her unsuru bulabileceğimiz Sakıb Mustafa Dede'nin *Divân*'ında yer alan "mevlevî-hâne" redifli "Der-Midhat-i Mevlevî-hânehâ" başlıklı 58 beyitlik kaside (Arı, 1995: 136-140) bunun tipik örneğidir.

Divan şairleri başta Mevlânâ methiyeleri olmak üzere çok sayıda beyitte Mevlânâ ile ilgili mekânları konu etmişlerdir. Mevlânâ'ya duyulan sevgi ve hürmet, söz konusu beyitlere mübalağa ve zarif hayaller biçiminde yansır. Şairler kimi zaman İslamiyet için kutsal sayılan mekân, varlık ve kişilerle söz konusu mekânlar arasında benzerlikler kurarak Mevlânâ'yı yüceltmede âdeta birbirleriyle yarışır. Bunlar içinde Yenişehirli Avnî'nin çok farklı bir yeri vardır. Zira, Yenişehirli Avnî'nin, pek çok mecaz, hayal ve mübalağa ile süslediği methiyelerini teşkil eden beyitlerin büyük bir kısmının tevile muhtaç olduğunu görürüz. Söz konusu kaside, ilk bakışta İslam inançlarıyla ve âdâbıyla uyuşmayan beyitlerle doludur. Benzerlerine başka şairlerde de rastladığımız tevile muhtaç bu beyitler, Yenişehirli Avnî'nin methiyesinin bütününe hâkimdir. Bu durumu Mehmet Çavuşoğlu da fark etmiş, kültürel değişim ve yozlaşma kapsamında şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Avnî Bey, girdaba düşmüş diye tarif ettiğim bir kültürün, bir hayat tarzının halis mümessillerinden biri olarak asırlardır süre gelen ve her zaman bir başka örneğinin zuhur ettiğini bildiğimiz menkıbe yazarlığı geleneğini devam ettirmektedir"(Çavuşoğlu, 1986: 133).

Yukarıda da belirttiğimiz üzere İslamiyet için kutsal sayılan mekân, kişi ve varlıkların, velilik etrafında teşekkül eden inançlar üzerinde büyük etkisi vardır. "Velilerin toplum nezdinde kabul görmelerinde şüphesiz, başta Hz. Muhammed olmak üzere mukaddes varlık ve kişilerle bağlantı kurmak ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu nedenle halk ve veli muhipleri tarafından velilerin, ya akrabalık vasıtasıyla ya da manevî

¹ Divan şairleri, Mevlevî mekânlarıyla ilgili değerlendirmelerine genellikle Mevlânâ methiyelerinde yer vermişlerdir. Bu nedenle araştırmamızı ağırlıklı olarak Mevlânâ methiyeleri üzerinde yoğunlaştırdık.

yollarla din büyükleri ya da mukaddes kişi ve varlıklarla ilişkilendirilerek manevî mertebelerinin yüceltilmesine gayret edilmiştir. Bu yaklaşımda herkesçe kabul gören bir din büyüğünün ya da mukaddes varlığın referans olarak gösterilmesi geleneği ve ihtiyacı önemli etkenlerin başında gelmektedir” (Gökalp, 2005:32, 33). Benzerlerini diğer velilerle ilgili olarak yazılan manzumelerde de gördüğümüz dinî değerlerle veli arasında bağ kurma eğilimi, -halk kültür ve inancıyla yoğrulmuş olan- menâkıb-nâme geleneğimizin Divan şiirine yansması olarak düşünmek mümkündür. Söz konusu yansımalar yalnızca kişiler için değil, aynı zamanda kutsal mekânlar için de geçerlidir.

Mevlânâ methiyelerinde başta Kubbe-i Hadrâ olmak üzere dergâh, âstân, tekke ile ilgili pek çok konuya yer verilir. Matbah (mutfak) da methiyelerde yer alan Mevlevîlikle ilgili önemli mekânlar arasındadır. Mevlevîlerde dergâh, hankâh, tekke (tekke) farklı mekânlar olarak değerlendirilse de methiyelerde dergâh, tekke, bârgâh, türbe, hatta Kubbe-i Hadrâ dahi birbirinin yerine kullanılan mekân adları olarak dikkat çeker. Divan şairleri söz konusu mekânlar arasında bir ayrım gözetmemişlerdir. Bu mekânların maddî ve manevî işlevlerini eşit görmüşlerdir. Bu nedenle Divan şairlerinin Mevlevî mekânlarına bakışı, iki başlık altında incelenmiştir.

1. Mevlevî Mekânları

1.1. Kubbe-i Hadrâ (Yeşil Kubbe), Dergâh, Tekke

Mevlevîler için önemli mekânların başında Mevlânâ'nın türbesinin bulunduğu Kubbe-i Hadrâ (Yeşil Kubbe) gelmektedir. Mevlânâ'nın türbesi, yeşil renkli kubbesinden dolayı “Yeşil Kubbe” (Kubbe-i Hadrâ) olarak adlandırılmıştır. Eflâkî'ye göre Yeşil Kubbenin fizikî özelliklerinde Mevlânâ'nın vasiyeti etkili olmuştur. Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifîn* adlı eserinde yer alan bilgilere göre Mevlânâ, türbesi ile ilgili olarak; “Bizim müridlerimiz türbemizi, uzak mesafelerden görülmesi için yüksek yapılar. Kim bizim türbemizi uzaktan görür, inanır ve veliliğimize güvenirse; Yüce Allah onu rahmete kavuşanlar sırasına koyar. Özellikle tam bir aşkla, riyâsız bir doğrulukla, mecazsız bir hakikat ve içinde şüphe olmayan bilgi ile gelip türbemizi ziyaret eden ve namaz kılan bir kimsenin her hâcetini Cenâb-ı Hak yerine getirir ve arzularına ulaştırır. Onun dine ve dünyâya ait istekleri hasıl olur.” (Yeniterzi, 1995: 16) sözlerini sarf eder.

Oysa *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de yer alan bu bilgiyi yalnızca bir rivayet olarak telâkki etmek gerekir. Zira Mevlana, türbe yapmanın ve üstüne kubbe örmenin mâna erenlerince makbul olmadığını söyler. Buna rağmen Sultan Veled'in teşvikiyle Mevlânâ'nın türbesi yapılır. (Tanrıkorur, 2004: 468) Konya'nın ileri gelenlerinden Alameddin Kayser, 30 bin dirhemle Mevlânâ'nın türbesini yapmaya karar verince, Muineddin Süleyman Pervâne de kendisine 130 bin dirhem yardımda bulunmuş (Firuzanfer, 1986: 182) böylece mimar Tebrizli Bedreddin tarafından yapılmaya başlanan Yeşil Kubbe, 160.000 gümüş Selçuklu dirhemine inşa edilmiştir (Uzluk, 1987:58)

Mevlevî tekkeleri ise Mevlânâ adına kurulan Mevlevîliğin teşkilatlanmasında en önemli etken olmuştur. İlk kurulan tekke, daha sonra kurulan bütün tekkelerin merkezi olan ve “âsitâne, huzûr, huzûr-ı Pîr” adlarıyla anılan Mevlânâ tekkesidir. Konya'da bu merkeze bağlı beş tekke bulunmaktadır (Gölpınarlı, 1983: 330). İlk yayılış devrinden sonra Mevlevîlik, XVII. yüzyılda ve sonrasında Şam'daki Mevlevî zaviyesi büyük bir dergâh hâline gelmiş, Gelibolu mevlevî-hânesi ile İstanbul'daki ikinci mevlevî-hâne olan Yenikapı mevlevî-hânesi açılmıştır (Gölpınarlı, 1983: 334).

Başlangıçta şehirden kasaba, köy gibi daha küçük yerleşim birimlerine yönelen Mevlevîlik, daha sonra ilk devirlerden farklı olarak köylerden, hatta kasabalardan şehirlere yönelmiş ve merkezlerde münevver zümrenin zevk mihrâkı olarak yaşamıştır. Yüzyıllar içinde pek çok mevlevî-hâne açılmış ya da tamir edilmiş ancak, zamanla bu görevi yüksek tabaka üstlenmiştir. Mevlevî tekkeleri, âsitâne ve zâviye olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Âsitâne, zâviyeden büyük sayıldığı için zâviye şeyhleri mevki bakımından âsitâne şeyhlerinden aşağı tutulmuş; çile gibi dervişin yetişmesine dair manevî terbiye yeri olarak âsitâneler kabul edilmiştir. Mevlevîliğin yaygınlaşması ile âsitâne ve zaviyelerin sayısı artmış, bu dönemlerde Konya'daki Âsitân-ı Âliyye'den başka on âsitâne ve köylerdeki zaviyeler hariç yetmiş altı zâviye Mevlevîliğe hizmet etmiştir (Gölpınarlı, 1983: 330).

Divan şairleri Mevlevî dergâhları ve Yeşil Kubbe ile ilgili çok sayıda beyte yer vermişlerdir. Bu beyitlerde şairlerin Mevlevî mekânlarını yüceltme çabası açıkça görülür. Örneğin Neşâfî, “Der Mîdhat-i Merkad-i Hazret-i Mevlana Kuddise Sirruhü'l-azîz” başlıklı kasidesinde meleklerin, gece gündüz Mevlânâ'nın haremının temiz toprağına, yüz sürdüğünü söyler:

*Kudsiyân şevk ile yüz sürmededür şâm u seher
Gerd-i pâk-i haremi olsa n'ola reşk-ziyâd (Neşâfî)
(Kaplân, 1996: 25)*

Benzer bir beyti Seyhülislam Esad'ın “Târîh-i Berâ-yı Binâ-yı Mevlevî-hâne” başlıklı tarihinde buluruz. Şair, mevlevî-hânenin tarihini, meleklerin -tebrik ederek söylediklerini ifade eder:

*Didi tebrîk idüp kerrûbiyân-ı 'arş târihin
Bu ra'nâ beyt-i zibâ-tarzı âbâdan ide Mevlâ (Şeyhülislam Esad)
(Doğan, 1997:123)*

Yukarıda dile getirdiğimiz veliyi kutsal olanla ilişkilendirme eğilimi, Mevlânâ methiyelerinde de kendini gösterir. Mevlânâ'nın türbesi, başta Mevlevîler olmak üzere Türk halkı tarafından kutsal bir mekân olarak telâkki edilir. Kubbe-i Hadrâ her ne kadar Osmanlı toplumunda çok önemli bir yer teşkil etse de avlusunda Cebrâil'in türbedarlık yaptığı belirtilen söz konusu türbenin, Arş-i Azîm (en yüksek gök tabakası, Allah katı) ile -istifham yoluyla da olsa- mukayese edilmesi, teville muhtaçtır:

*Türbe-i akdes midir sahnında yâ arş-ı 'azîm
Türbedârı Cebreil-i ger zamân peydâ mıdır (Yenişehirli Avnî)
(Duru, 2000:329)*

Avnî, bir başka beytinde Kubbe-i Hadrâ'yı, mekânsızlık göğündeki çadıra benzeterek Hz. Muhammed'in Miraç'ta ulaştığı "kâbe kevseyini ev ednâ"² mertebesi ile mukayese eder ki bu beytin de tevile muhtaç olduğu âşikârdır:

*Bârgâh-ı âsmân mı Kubbe-i Hadrâ mıdır
Yâ fezâ-yı lâ-mekânda çetr-i ev ednâ mıdır (Yenişehirli Avnî)
(Duru, 2000:328)*

Ancak, Osmanlı toplumunda veliler söz konusu olduğunda bu türden ifadelerle sık rastlarız. Sûfiyâne neşve ile yazılan bu şiirlerde yalnızca mekânlarla ilgili olarak değil, *Mesnevî* için de *Kuran-ı Kerîm*'le ilgili benzetmelere yer verilir. Bu durum, Osmanlı toplumunun -hiç değilse şiirde- bu tür ifadelerle hoşgörüyü yaklaştığını göstermektedir. Nitekim Adnî Receb Dede'nin *Divan*'ında yer alan aşağıdaki beyitte de Mevlânâ ile "kâbe kavseyini ev ednâ" mertebesi arasında bağ kurulur:

*Buldı zâtuñla bisâtı kâbe kavseyiniñ şeref
Hak budur kim 'izzet-i kurb-ı ev ednâ sendedür (Adnî Receb)
(Göre, 2004: 227)*

Semâî ise "Mesnevî Mukâbelesi Hakkında Risâle Yahud Mesnevî" başlıklı devriye türü eserinde üçüncü devri anlatırken şeyhlerin "Hakke'l-yakîn" mertebesine ulaşmış varlıktan arındıklarını ve Allah'ın halifesi ve tercümanı olduklarını belirttikten sonra bu hâlin, "Kâbe kavseyin"in rumuzu olduğunu dile getirir. Semâî bu açıklamasıyla, yukarıda yer verdiğimiz te'vile muhtaç beyitleri İslamî çerçeveye oturtmuş olur:

*Dinle ol üçüncü devri ey güzîn
Ona derler 'âşikân Hakke'l-yakîn*

*Kim fenâ-yı tâm derler dahi mevt
Mahv-ı mutlak derler ona dahi fevt*

*Sonra Hak ism-i selâm ile o ân
Der selâm olsun size ey 'âşikân*

...
*Şeyh kim kâim-makâm-ı Hak'durur
Varlığı yok fânî-i mutlakdurur*

*Tercümân-ı Hak'dır ol kâim-makâm
Hak lisânından eder ol üç selâm*

² *Kur'an-ı Kerîm*'in Necm Suresi 8. ve 9. âyetlerde Hz. Muhammed'in miraca yükselişi ile ilgili olarak kullanılan bu ifade "iki yay aralığı kadar" anlamına gelir ve onun Allah katındaki yüksek mertebesine işaret eder.

*Kâbe kavseynin rumûzudur bu hâl
Gösteripdir bunu ol Mollâ Celâl*

*Hazret-i Monlâ-yı Rûmî şems-i dîn
Gösteripdür böyle esrâr-ı yakîn (Semâî)
(Duru, 2000:53, 54)*

Ancak, bazı beyitler tevil için gerekli ipuçları içermez. İşi, kıyamet gününde şefaât dilemeye kadar götüren şairlerin, Mevlânâ'nın eşîğini, Kâ'be'nin haremî olarak görmesi doğaldır. Hatta Adnî Receb Dede bir başka beytinde "Senin eşîğini, Kâbe'nin haremî olarak görmeyenlere feyz-i safâ harâm olsun" diyerek bedduada bulunur. Şairlerin bu tür ifadelerini, yüzeysel olarak değerlendirmek yanlış olur. Kimi şairlerde görülen bu teklifsizlik ve rahatlık, şiirin kurmaca dünyasına has yaygın mecaz ve hayallerin toplum tarafından kabullenilmesi ve söz konusu ifadelerin, zaman içinde bir nevî terim anlamları içermesinden ileri gelmektedir:

*Harem-i Ka'be bilmeyen işigüñ
Aña feyz-i safâ harâm olsun (Adnî Receb)
(Göre, 2004: 232)*

Kâbe, Mevlânâ methiyelerinde en sık kullanılan benzetme unsurlarından biridir. Müslümanların en mukaddes mekânı olan Kâbe, Mevlânâ'nın türbesi ve dergâhının yüceliğinin ve kutsiyetinin belirtilmesinde kullanılır. Şairlerin muhayyilesi Mevlânâ'nın türbesini -Kâbe ya da Mescid-i Aksâ gibi- meleklerin tavaf ettiği kutsal bir mekân olarak görür, görmek ister:

*Şeş-cihetden rûz u şeb Kerrûbiyân eyler tavâf
Mescid-i Aksâ mıdır yâ Ka'be-i ulyâ mıdır (Yenişehirli Avnî)
(Duru, 2000:328)*

Adnî Receb Dede de benzer bir şekilde -hakikat kible-gâhı olarak gördüğü- Mevlânâ'nın mezarındaki toprağı Kâbe'ye benzetir:

*O kible-gâh-ı hakikat ki hâk-i merkadidür
Tavâf-gâh-ı halâyık misâl-i Beyt-i Harem (Adnî Receb)
(Göre, 2004: 241)*

Konyalı Feyzî ise -mutedil bir yol izleyerek- Mevlânâ âsitanının manevî mertebesi ve kutsiyetini ifade etmek için Kâbe ile benzerlik ilişkisi kurarken "sanuram" sözcüğü ile benzerlik derecesini hafifletir:

*Sanuram Ka'be kapusına sürdüm
Sürecek âsitanına yüzümi (Konyalı Feyzî)
(Kartal, 1999: 175)*

Yine aşağıdaki beyitte Mevlânâ'nın türbesinin üzerindeki çimen yeşili örtü ile mübarek Kâbe'nin üzerindeki yeşil perde mukayese edilerek Mevlânâ türbesinin kutsiyeti dile getirilir:

Türbet-i vâlâsı üzre sebz-gün pûşîdesi
Ka'be-i ulyâya konmuş perde-i hadrâ mıdır (Yenişehirli Avnî)
(Duru, 2000:329)

Mevlânâ ile ilgili beyitlerde Kâ'be ve diğer kutsal mekânlarla ilgili benzetmeler, esâsen ilahî aşkın anlatımında kullanılmıştır. Nitekim yukarıda yer verdiğimiz örnekleri anlamak, Mevlevî terimlerini ve yaklaşımlarını anlayıp bir bütün olarak değerlendirmekle mümkündür. Şairlerin tevli sağlayacak ipuçlarını açıkça dile getirdikleri beyitlerde bu durum aydınlığa kavuşur. Şiirin kurmaca dünyasında söz konusu edilen mirac, aşk miracı; Kâbe ise âşıkların kiblesidir. Nitekim Avnî, "Arş-ı alâ âşıklarının Kâbe'si" (Duru, 2000:332) olarak vasıflandırdığı Mevlânâ'nın âsitânına, "yüz sürenlerin, aşk tahtına oturan bir sultan mertebesine ulaşacağını" (Duru, 2000:129) söylerken; Konyalı Dervîş, "Mevlânâ'nın dergâhını, âşıkların Kâbe'si olarak gördüğünü belirtir:

Sa'y ile bulup Ka'be-i 'uşşâka vusûlü
Maksûd-ı dile maksad-ı aksâya yetişdik (Dervîş)
(Duru, 2000:74)

Mevlânâ'nın dergâhının, aşkın halvet yeri olması³ ve aşk hastalarının şifasının Hazret-i Mevlânâ olması nedeniyle âşıkların, onun hayat veren âsitânına⁴ yönelmesi gerekir. Aşk yoluna girmek isteyenler, doğru yol olan Mevlânâ'nın semtine gitmelidir:

Kim ki yoluyla tarîk-i aşka girmek kâsd eder
Semt-i Mevlânâyı tutsun kim odur râh-ı sevâb (Dânişî)
(Duru, 2000:139)

Mevlânâ methiyelerinde, Mevlânâ dergâhı ve türbesi ile ilgili olarak cennet ve bahçe ilgili hayallere de yer verilir. Mevlânâ'nın bârgâhındaki gül bahçesi, içinde binlerce bülbülün nağmelerinin yayıldığı bir cennet bahçesi olarak görülür:

Gül-zâr-ı bâr-gâhı o bâğ-ı behiştidir
Kim 'andelîb-i nağme-serâyânı var hezâr (Sâbir)
(Duru, 2000:129)

³ *Sâha-i halvet-kede-i 'aşkdır*

Dergeh-i cem'iyet-i Monlâ-yı Rûm (Esrâr Dede) (Horata, 1998:180)

⁴ *Âsitânından erer cânlara te'sîr-i hayât*

Haste-i aşka şifâ Hazret-i Mevlânâdır (Şeyh Galib) (Kalkışım, 1994:54)

Şeyh Gâlib ise aşağıda yer alan beytinde -can ve gönlünün çiçek üzerindeki çiğ tanesi gibi yük olmaması için- yaşlı gözlerinin, Mevlânâ'nın bahçesinden feyiz bulmasını diler:

*Jâle-veş bâr olmasın yâ Rab benim cân u dilim
Ravzasından feyz-yâb olsun bu çeşm-i pür-nemim (Şeyh Galib)
(Kalkışım, 1994:197)*

Kubbe-i Hadrâ, Mevlevîlerin nazarında öylesine mukaddes bir mekândır ki şair, onu cennete ya da vahdet (birlik) gül bahçesine benzetirken; bahçesindeki fidanları da cennetteki “tûbâ” ağacına benzetir:

*Gülşen-i vahdet mi etrâfında yâ huld-ı berîn
Onda her bir nahl-i rûh-efzûn bir tûbâ mıdır (Yenişehirli Avnî)
(Duru, 2000:328)*

Methiyelerde Mevlânâ dergâhının manevî mertebesinin yüceliğini, yüksekliğini dile getirmek için şairler, “arş, felek, çerh” gibi genellikle gökle ilgili çeşitli unsurlardan da yararlanırlar. Gökle ve gök cisimleri ile ilgili söz konusu beyitlerde genellikle estetik benzetmelere yer verilir. Mevlânâ'nın manevî mertebesini yüceltmek isteyen şairler, hüsn-i ta'lil sanatından yararlanarak tabiattaki hadiselerle Mevlânâ arasında bağlantı kurmaya gayret etmişler, bilhassa Mevlânâ'nın türbesi ile ilgili mübalağalı anlatımlara baş vurmuşlardır.

“Dokuzuncu gök” anlamına gelen arş, “göğün en yüksek tabakası” anlamıyla arş-ı a'lâ biçiminde de kullanılır. Divan şiirinde yüksekliği, yüceliği temsil eden arş, methiyelerde Mevlânâ'nın dergâhının manevi mertebesinin belirlenmesinde kullanılan önemli kıyas hadlerinden biridir. Aşağıdaki beyitte Yenişehirli Avnî, Nef'î'nin Sultan Ahmed Han vasfında yazdığı methiyesinden⁵ iktibas yoluyla, arş-ferş tezadından yararlanarak, Mevlânâ dergâhının ferş (zemin)ini, arş ile mukayese eder:

*Ferş-i dergâhı be-kavl-i Nef'î-i mu'cîz-beyân
Arştan a'lâ değilse çarhdan ednâ mıdır (Yenişehirli Avnî)
(Duru, 2000:329)*

Cevrî ise Mevlânâ'nın âsitânı ile Arş-ı a'lâ'yı özdeşleştirirken kendisinin o yücelik karşısında bir zerre olduğunu dile getirmek ister:

*Arş-ı a'lâ-yı âsitânında
Kem-terîn zerre-i türâb-ı dilim (Cevrî)
(Ayan,1981: 65)*

⁵ Ya'ni Sultan Ahmed-i 'âdil ki ferş-i dergehi
Arşdan a'lâ değilse çarhdan ednâ mıdır (Nef'î) (Akkuş, 1993: 63)

Mevlânâ türbesi (Kubbe-i Hadrâ), dergâhı, âsitânı, hankâhı ile ilgili olarak çerh (felek) temel benzetme unsurlarından biridir. “Eflâk, çerh, gerdûn, sipîhr, semâ, âsumân, gök gibi eşanlamlı sayılabilecek kelimelerle söz konusu edilen felek, Divan şairleri tarafından daha çok yükseklik, yücelik, genişlik, sonsuzluk gibi özellikleriyle anılmıştır (Pala, 1995: 182). Arş ile ilgili benzetmelerin kullanıldığı beyitlerde olduğu gibi felekle ilgili unsurlarla kurulan benzetmelerde de Mevlânâ'nın dergâhının ve türbesinin yüceliği dile getirilir. Örneğin aşağıdaki beyitte Allah'ın, Mevlânâ'nın türbesinin dört yanında şimşekler çaktırdığını gören Avnî, (şaşkınlıktan) Kubbe-i Hadrâ'nın mı yoksa feleğin mi kubbeleri daha yücedir, karar veremez:

*Her yanında berk urur mu Rabb-i zü'l-celâl
Sakfi onun deh kubâb-ı çarhdan bâlâ mıdır (Yenişehirli Avnî)
(Duru, 2000:329)*

Neylî ise feleğin gecesini (karanlığını), Mevlânâ'nın dergâhına hizmet etmek için bel bağlamış vaziyetteki dervişe; Samanyolu'ndaki yıldızları da bu dervişin belindeki kemere benzetir:

*Görinen kâhkeşân sanma şebangâh-ı felek
Hidmet-i dergehine oldı kemer-bend-i miyân (Ahmed Neylî)
(Kılıç, 2004: 245)*

Şairler, felekle ilgili olarak akıllarına gelen pek çok özellik ve çağrışımdan yararlanır. Feleğin “dönme özelliği” de methiyelerde estetik bir benzetme unsuru olarak yerini alır. Örneğin Dânişî, feleği “aşk hankâhında değirmen gibi dönerek semâ' eden bir Mevlevî dervîşi” olarak hayal eder:

*Hankâh-ı 'aşkı içre nitekim abdâl-ı çarh
Mevlevî olup semâ' eyler misâl-i âsyâb (Dânişî)
(Duru, 2000:138)*

Mevlânâ'nın âsitânı öylesine mukaddes bir mekândır ki o mekâna bir kez giren, tüm dünya bağlarından kurtulur ve feleğin dönüşünü dahi umursamaz. Bu durumu Neylî, feleğin dönüşü ile semâ'ı mukayese ederek dile getirir:

*Eylemez gerdiş-i gerdûna nigâh-ı rağbet
Âstânında olan şevkîla bir kez galtân (Ahmed Neylî)
(Kılıç, 2004: 245)*

Mevlânâ methiyelerinde Mevlânâ dergâhı ve türbesi dile getirilirken, güneş ve yıldızlarla ilgili benzetme unsurlarından da yararlanır. Avnî, böylesine irfan makamı olan bir mekânın kandilinin ancak, güneş olabileceğini düşünür:

*Habbezâ dergeh-i sultân-ı serîr-i 'irfân
Ana kandil-i harem olsa sezâ mihr-i cihân (Ahmed Neylî)
(Kılıç, 2004: 245)*

Kubbe-i Hadrâ'yı şimşekleriyle aydınlatan kandiller, öylesine dehşet verici görüntüler sergiler ki Avnî, bu kandilleri mana âleminin göğündeki yıldızlara benzetir:

*Sâhasında rûşenâ kandiller mi berk uran
Yâ nücûm-ı âsmân-ı âlem-i ma'nâ mıdır (Yenişehirli Avnî)
(Duru, 2000:328)*

Yukarıdaki beyitte de görüldüğü üzere, Mevlânâ'nın dergâhı ve türbesi feyzinden yaralanmak için yüz sürülen mübarek bir makamdır. Başta padişahlar olmak üzere pek çok kişi, onun manevî ilminden, feyzinden ve himmetinden nasibini almak ve iki dünyada da isteklerine ulaşmak için Mevlânâ'nın makamına yüz sürmüştür. "Yüz sürmek" yukarıda belirttiğimiz hacet dilemek anlamıyla birlikte tevazu ve Mevlânâ'nın yüceliğini idrak etmek olarak da değerlendirilebilir. Bir tevazu ifadesi olarak Mevlânâ'nın eşiğine yüz sürmeden, Mevlânâ'ya intisap etmek mümkün değildir:

*Cebîn-sây ola gör âsitân-ı devletine
Murâdun ise eğer intisâb-ı Mevlânâ (Enderunlu Vâsıf)
(Gürel, tarihsiz:209)*

Yalnızca padişahların değil; insan ve cinlerin de secde ettiği -feleklerden daha yüce mertebesi olan⁶- bu mekân için "ulvî ruhların kiblesidir" diyen şair, yersiz söz söylemekten de çekinir:

*Secdegâh-ı ins ü cândır söylesem ma'nî midir
Kible-i ervâh-ı ulvîdir desem bîcâ mıdır (Yenişehirli Avnî)
(Duru, 2000:329)*

Dergâh ve türbe gibi mekânlarla ilgili olarak ele alınan konulardan biri de söz konusu mekânların, müminler üzerindeki maddî-manevî etkileridir. Tecellî feyzinden nasibini almaktan, mutluluğa kavuşmaya kadar pek çok konu, Mevlânâ dergâhının sağladığı manevî himmetler arasında yer alır. Mevlânâ'nın vasiyetiyle ilgili rivayete göre; "tam bir aşkla, riyasız bir doğrulukla, mecazsız bir hakikat ve içinde şüphe olmayan bilgi ile" Mevlânâ'nın türbesini ziyaret edenlerin her hâcetini Allah'ın yerine getireceğine inanılır. Aşağıdaki beyitte Remzî, Mevlânâ'nın söz konusu vasiyetine telmihte bulunur:

*Olurlar mazhar-ı feyz-i tecellî Remziyâ elbet
Hulûs ile olanlar sâkin-i dergâh-ı Mevlânâ (Remzî)
(Duru, 2000:361)*

Konyalı Feyzî, Mevlânâ'nın türbesinin süsünün, gamları ve kederleri gönülden temizlediğini belirtirken (Kartal, 1999: 175); Senâî ise akli olanlara, manâ sultanı

⁶ Var mı eflâkin de böyle irtifâ'-ı rütbesi
Dergehinde şâhlar böyle cebîn-fersâ mıdır (Yenişehirli Avnî) (Duru, 2000:329)

Mevlânâ'nın kabrini ziyaret etmelerini, öğütler. Zira, o mukaddes mekânı ziyaret edenler sevda tüccarı olacaklar ve keramet sırrı yanlarına kâr kalacaktır:

*Zâir-i kabr-i Hudâvend ola gör ey 'âkil
Tâcir-i sûd olasin sîr-ı kerâmet ola kâr (Senâî)
(Duru, 2000:56)*

Nâbî ise Mevlânâ'nın mekân (dergâh)ının, sonsuz neşe verdiğini söyler ve Mevlânâ'nın eşîğine yüz sürenleri ima ederek alınlarının nurlanacağını belirtir:

*Virür neş'ât-ı mü'ebbed mekân-ı Mevlânâ
İder cebîni münîr âstân-ı Mevlânâ (Nâbî)
(Bilkan, 1997:36)*

Mevlevî inançlarına göre, Mevlânâ'nın türbesini ziyaret edenler, manevî feyzin yanı sıra maddî feyizden de nasiplerini alırlar. Mevlânâ'nın türbesi iki dünya mutluluğunu bağışlar. O, cömertliğiyle dergâhını ziyaret edenlere erzak bahşeder:

*Ol ki hâs-ı dergeh-i bahşende-i erzâkdır
Hazret-i Mollâ Celâleddîn Hudâvendgârdır (Şahidî)
(Duru, 2000:65)*

Mevlânâ methiyelerinde Mevlânâ'nın türbesi, dergâhı gibi mekânlarla ilgili olarak kullanılan unsurlardan biri de türbenin toprağıdır. Mevlânâ'nın manevî feyzi, cömertliği ve himmeti dergâhının toprağına nüfuz etmiş, ziyaret edenlerin ümit kapısı olmuştur. Onun kabrinin tozu, sürme gibi gözlere aydınlık, parlaklık verir:

*Misâl-i kuhl cevâhir verir 'uyûna ziyâ
Gubâr-ı merkad-i gerdûn-ı kîbâb-ı Mevlânâ (Enderunlu Vâsîf)
(Gürel, tarihsiz:210)*

Şairler, onun türbe ve dergâhının toprağını insanı başkalaştıran, değiştiren bir kimya ya da iksir olarak görmüşlerdir. Bu nedenle onun dergâhının toprağı, imanı kin ve hileden arındırıp, temizler:

*Hâk-i dergâhını iksîr bil ol zâtın kim
Gill u gışdan arınıp hâlis ola îmânın (Hudâyî)
(Duru, 2000:46)*

Mevlânâ'nın himmetinden ve feyzinden nasip almak isteyen herkes onun dergâhını ziyaret etmiştir. Şairler de, zenginlerin ve fakirlerin⁷ hatta meleklerin tavaf

⁷ *Havâli-i haremi mehbit-i cünûd-ı melâ'ik
Metâfdır eşîği dâ'imâ fakîr u emîre (Nesîb) (Duru, 2000:162)*

ettiği; padişahların, eşiğine yüz sürdüğü; insan ve cinlerin secde-gâhı olan böylesine mukaddes bir makamın hasretiyle ney gibi inler:

Hasret-i dergeh-i pâkünle eyâ mefhar-ı Rûm
Dil-i pür-dâğım idi ney gibi dâ'im nâlân (Ahmed Neyfî)
(Kılıç, 2004: 245)

Divanlarda Mevlânâ'nın türbesine, dergâhına veya türbesinin toprağına yüz sürmekle ilgili çok sayıda beyte yer verildiğini görürüz. Söz konusu beyitlerde “müşk, abîr, nâfe-i âhû” gibi unsurlardan yararlanarak türbe toprağının kokusu üzerine benzetme ve mukayeselere yer verilir. Edebiyatımızda sevgilinin güzel kokuları taşımasıyla bilinen sabâ bile, Mevlânâ'nın haremünün arzusuna esir olmuştur. Zira, onun kabrinin toprağı, misk ve abîri tozlandırarak (gücendirecek) derecede güzeldir:

Sabâ esîr-i hevâ-yı harem-gehidir o şâhın
Türâb-ı kabri verir igbirâr-ı müşk ü 'abîre (Nesîb)
(Duru, 2000:162)

Enderunlu Vâsîf da Mevlânâ'nın misk kokulu toprağının, âşıkların burnuna -Aden âhûsunun miski gibi- safa kokusu (gönül rahatlığı) verdiğini belirtir:

Verir çü nâfe-i âhû-yı 'Adn bûy-ı safâ
Meşamm-ı 'âşika müşgîn-türâb-ı Mevlânâ (Enderunlu Vâsîf)
(Gürel, tarihsiz:210)

Şâirler, Mevlânâ'nın dergâhının toprağı ile ilgili olarak güzel kokulardan başka unsurlardan da yararlanmışlardır. Örneğin Nesîb aşağıdaki beytinde, lütuf ümidiyle uzun zamandır eşiğini beklediğini belirttiği Mevlânâ'nın toprağı ile ipek kilim arasında mukayeseye girişir:

Ümîd-i lutf ile demlerdir âsitânını bekler
Ki hâk-i dergehin etmez bedel bisât-ı harîre (Nesîb)
(Duru, 2000:164)

Remzî ise onun şanlı dergâhının toprağına yüz sürmeyi kendisine telkin eder, zira, Mevlânâ'nın ziyaret-gâhı, (daima) açık olan bir talep kapısıdır:

Yüzün sür hâk-i dergeh-i zî-şânına sen de
Güşâde bâb-ı matlabdır ziyâret-gâh-ı Mevlânâ (Remzî)
(Duru, 2000:361)

Mevlânâ'nın dergâhına yüz sürmeyi arzulayan şairler, manevî kapıların açılmasını beklerken⁸ bu şerefe nail olanlar Allah'a hamd eder:

*Rûymâl-i harem-i dergeh-i 'âlî-şânın
Lillâhi'l-hamd nasîb itdi Cenâb-ı Yezdân (Ahmed Neylî)
(Kılıç, 2004: 245)*

Mevlânâ'nın türbesi, dergâhı kadar, türbesinin ve dergâhının toprağı ile ilgili de çok sayıda beyte yer verildiğini görürüz. Bu benzetme ve hayaller genellikle güzel kokmak, gözleri cilalamak, himmet ummak gibi düşünceler etrafında geliştirilir. Bununla birlikte söz konusu beyitlerde Mevlânâ'nın toprağı, estetik hayallere konu olur. Sözgelimi Dânişî'nin, - güneşin aşk nurunu kesb etmek için her gün Mevlevî gibi döndüğünü belirttiği- aşağıdaki beyti, tamamen hayalî unsurlar üzerine inşa edilmiş, şiirin kurmaca dünyasına has bir hüsn-i ta'lilden ibarettir:

*Mevlevî-veş âstânın devr eder her gün güneş
Hâk-i dergâhında eyler 'aşk nûrın iktisâb (Dânişî)
(Duru, 2000: 137)*

1.2.Matbah

Mevlevî dergâhında yer alan önemli mekânlardan biri de matbahdır. Mevlevîlikte çok yönlü manalara gelen matbah, ilk bakışta aşhane olmakla beraber, asıl olarak Mevlevîliğe intisap etmeyi isteyenlerin liyakatlerinin ölçüldüğü ve temel eğitimlerinin verildiği önemli bir yerdir (Özönder, 1989) "Mutfak" anlamına gelen matbah, Mevlevî adap ve erkânında önemli bir yer teşkil eder. Mevlevî sâliklerinin hücre sahibi olabilmeleri için ikrar verip çile çıkarmaları gerekir. Bin bir günlük bu matbah hizmetinde, matbah canlarına nefislerini terbiye etmek için tuvalet temizleyiciliğinden, bulaşık yıkamaya kadar her türlü iş yaptırılır. Toplumsal hayata dönük bu çile anlayışı, sâliklerin sosyalleşmesi ve işlevsellik kazanmalarının yanı sıra manevî terbiyelerinin de ikmâl edilmesini sağlar. Çilesini tamamlayan sâlik, hücre sahibi olup dede olarak anılır. Matbah hizmetinde bulunmak, netice itibariyle Mevlânâ'nın manevî himmetiyle ilahî feyizden nasibini almak olduğundan, sâlik için en büyük bağış sayılır (Gölpınarlı, 1983).

Mevlevî şairlerin nazarında matbahın özel bir yeri vardır. Divan şiirinde matbah ile ilgi müstakil manzumelere de rastlamak mümkündür. Şeyh Gâlib'in Mevlevî terimleriyle vücuda getirdiği "matbâh-ı Monla" redifli kasidesi (Kalkışım, 1994: 57-58) dervişlerin, maddî-manevî eğitim aldıkları matbah hakkında pek çok konuyu ele alır. Abdülbâkî Gölpınarlı'nın da isabetle belirttiği üzere genel tasavvufî terimleri bilmenin yanı sıra "matbah ve çile adabı, Âteş-bâz, hamûşî" gibi Mevlevîliğe has terimler bilinmeden matbahla ilgili şiirleri anlamak mümkün değildir (Gölpınarlı, 1983: 450). Matbah, şiirlerde genellikle Mevlânâ'nın cömertliğinin bir ifadesi olarak yer alır. Divan

⁸ *Âstânına o şâhın sür yüzün ey Dânişî
Sana o dergâhda olur müyesser feth-i bâb (Dânişî) (Duru, 2000:139)*

şairleri tarafından cömertlik kaynağı olarak görülen matbahtaki nimetler, onun kölesi olan sâliklerin gözünü gönlünü doyuracak kadar çoktur:

Matbah-ı cûdunda eder sîr-çeşm
Bendelerin ni'met-i Monlâ-yı Rûm (Şeref Hanım)
(Arslan, 2002: 114)

Divan şairleri Mevlânâ matbahının bereketi, bolluğu ile ilgili düşüncelere sıklıkla yer vermişlerdir. Örneğin Leylâ Hanım aşağıda yer alan dizelerde rızık için kimseyi incitmediklerini söyledikten sonra, Mevlânâ'nın dergâhından başka bir yere gitmediklerini belirtir. Zira, Mevlevî sâlikleri için aşî hiç bitip tükenmeyen matbahtan başka rızık kapısı yoktur:

Rızık için hiç ferdi incitmez sitiğnâ meşrebiz
Dergehinden gayrıya gitmez sitiğnâ meşrebiz
Matbahından aşımız bitmez sitiğnâ meşrebiz
Gam yemez ferdâyı fikr etmez sitiğnâ meşrebiz
Farkımızda sâyebandır Hazret-i Monlâ-yı Rûm (Leylâ Hanım)
(Duru, 2000: 298)

Ancak, bu nimetler dünyevî nimetlerden ziyâde manevî nimetlerdir. Dervişler matbahta fakr u fenâyı öğrenirler. Esrâr Dede'nin aşağıdaki rubâisinde belirttiği üzere fenâ menba'ı, nimet kaynağı ve rıza nuru olan bu matbahın (ocağın) her yalımı, Allah'ın tecellisinin nurundan ibarettir. Hatta şair, bir adım daha ileri giderek matbahı, Allah'ın Hz. Musa'ya tecelli ettiği Eymen Vadisi'ne benzetir:

Ey Mevlevî menba'-ı fenâdır matbah
Kân-ı ni'am nûr-ı rızâdır matbah
Her şu'lesi bir nûr-ı tecellî-i cemâl
San Vâdî-i Eymen-i Hüdâdır matbah (Esrâr Dede)
(Horata, 1998: 610)

Matbaha giren dervişler dünya nimetleriyle alakalarını kesip, dünya gamını yemekten vazgeçer. Nitekim Fasîh Dede aşağıdaki rubâisinde insanlara Mevlânâ'nın matbahını seyr etmelerini öğütler:

Telh ider sükker-i meyl-i ni'am-ı dünyâyı
Gûş-ı iz'ânla dinle nagamât-ı nâyı
Sîr-feyz ol gam-ı dünyâyı yime seyr eyle
Matbah-ı 'âmire-i Hazret-i Mevlânâ'yı (Fasîh Dede)
(Çıpan, 2003: 534)

Yalnızca Mevlevî dervişleri değil, padişahlar dahi onun mutfağından nasip almak için -dilenciler gibi- çanak tutarlar. Matbahında sultanların çanak yaladığı böyle bir iltica kapısına Leylâ Hanım'ın da kul ve kurban olması kadar tabii bir hadise olamaz:

*Şehler olmuş kâse-lis-i matbah-ı ihsânı hep
Yâ nasıl olmaz kulu kurbânı Leylâ da 'aceb (Leylâ Hanım)
(Duru, 2000: 298)*

Mevlânâ'nın matbahı Allah'ın hazinesi ve kerâmet kaynağı olduğu için, bu dergâha gelen ehl-i velâyet, birer birer kismetlerini alırlar:

*Alır ehl-i velâyet kismetin bir bir o dergehden
Kerâmet kânıdır kenz-i Hudâdır matbah-ı Monlâ (Şeyh Gâlib)
(Kalkışım, 1994:57)*

Matbahla ilgili beyitlerde Mevlânâ'nın türbesi ve diğer mekânlarla ilgili olarak dile getirilen düşünce ve hayallerin benzerlerine de rastlarız. Sözelimi Şeyh Galib, "hayret verici bir mekân olan bu ocağa, giren de girmeyen de hasrettir" diyerek Mevlânâ'nın mutfağıyla, Kâbe arasında benzerlik kurar:

*Giren müştâkdır ol dûdmâna girmeyen müştâk
Misâl-i Ka 'be bir hayret-fezâdır matbah-ı Monlâ (Şeyh Gâlib)
(Kalkışım, 1994:57)*

Yine ortak bir özellik olarak meleklerle ilgili benzetme ve hayallere yer verilir. Örneğin Şeyh Gâlib'in neyle ilgili yazdığı gazelde Mevlânâ'nın ney meyhanesinin matbahının ateşten dem (içki, nefes)inin Cebrâil'i kebab hâline getirdiği söylenir:

*Sih-i te 'siri eder Tâ 'ir-i Cibrîli kebâb
Âteşin demle yanıp matbah-ı mey-hâne-i ney (Şeyh Gâlib)
(Kalkışım, 1994:415)*

Mevlânâ matbahı denildiğinde akla ilk gelenlerden biri de Âteş-bâz-ı Velî'dir. Mevlânâ'nın yaşadığı dönemde mutfak hizmetine bakan bu zât, âteş ile ilgili benzetmelerin konusu olur. Âteşbâz-ı Velî esasen, İzeddin oğlu Şemseddin Yusuf adlı bir zattır. Mevlânâ'nın aşçısı olan Ateş-bâz-ı Velî, Mevlânâ'nın çevresinde yer alan Mevlvî büyüklerinden biridir. Mevlânâ'nın düşüncelerinden istifade etmek isteyenlere ön eğitim vererek gerekli bilgi ve görgü kurallarını öğretirdi (Özönder, 1989: 102). Ateş-bâz-ı Velî'nin Mevlvî çevrelerinde unutulmamasında onun da dahil olduğu kerametın büyük etkisi olmalıdır. Mevlvî rivâyetlerine göre mutfakta odun kalmayınca Mevlânâ, Ateş-bâz'dan kazanın altına ayağını sokmasını istemiş; emre uyan Ateş-bâz'ın iki parmağından çıkan alevle kazan kaynamıştır. Ancak, keramet gösterilmesinden hoşlanmayan Mevlânâ derhal Ateş-bâz-ı Velî'yi men etmiş ve adı ateşle oynayan anlamında "Ateş-bâz-ı Velî" olarak kalmıştır⁹ (Gölpınarlı, 1983: 331). Divan şâirleri

⁹Menkıbeye göre, keramet gösterilmesini doğru bulmayan Mevlânâ'nın, kendi himmetiyle gerçekleşmesine rağmen, Âteş-bâz'ın gösterdiği keramet karşısında takındığı tavır çelişkili görünmektedir. Bu durum, menkıbe geleneğinin verdiği çelişkili bilgileri göstermesi bakımından önemlidir.

Mevlevî matbahını konu edinirken, Ateş-bâz-ı Velî'yi anma ihtiyacı duyarlar. Matbahla ilgili en geniş malzemeyi haiz olan Şeyh Galib'in "Der-Vasf-ı Şerîf-i Matbah-ı Latîf-i Tarikat-i Mevleviyye Kaddese'nallâhu Esrârehum" başlıklı kasidesinde "aşk pervânelerine mekân olan Mevlânâ'nın matbahındaki kandilin ateşinin, Âteş-bâz-ı Velî'nin sırrından yandığı söylenir:

*Çerâğ-ı pür-zıyâsı sırr-ı Âteş-bâz'dan yanmış
Bütûn pervânegân-ı aşka câdır matbah-ı Monlâ (Şeyh Gâlib)
(Kalkışım, 1994:57)*

Leylâ Hanım'ın "Tahmis Der-Vasf-ı Hazret-i Monlâ-yı Rûm" başlıklı şiirinde ise Ateş-bâz-ı Velî, matbah ve ateşle ilgili olarak Mevlânâ dergâhının manevî ateşini, şevkini dile getirmek maksadıyla yer alır:

*Şevk-i Âteş-bâz ile yansa derûnu rûz u şeb
Bende-i dergâh-ı 'ulyâsı olan çekmez ta'ab
Câzim 'â dârü'l-emândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm (Leylâ Hanım)
(Duru, 2000: 298)*

Şeyh Galib, Mevlânâ'ya hizmette şahın da dervişin de eşit olduğunu belirtirken Âteş-bâz'a göndermede bulunur. Şair, aşağıdaki rubâisinde gönül matbahında ocak ve ateşin bulunmadığını söylerken gönül ocağını (aşkla) tutuşturmak için Ateş-bâz-ı Velî'den sıcak bir nefes ister:

*Hidmetde sana şâh ile dervîş enbâz
İkrâr-ı dîn âşika maksûd-ı niyâz
Bu matbah-ı sînede ne od var ne ocak
Bir germ nefes gönder eyâ Ateşbâz (Şeyh Gâlib)
(Kalkışım, 1994:444)*

Aşk ocağı olan matbahta pervaneler, Mevlevî semâ'ına yeni başlamış Mevlevî dervişleri; semender ise Ateş-bâz-ı Velî'dir:

*Nev-niyâzân-ı nemed-pûşânıdır pervâneler
Aşk ocağının semender Pîr-i Ateşbâzıdır (Şeyh Gâlib)
(Kalkışım, 1994:280)*

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Ateş-bâz-ı Velî sıradan bir Mevlevî dervişi değil, Mevlevîlik tarihi boyunca hürmetle anılan ve yaşatılan önemli bir zattır. Nitekim Sakıb Mustafa aşağıdaki beytinde, hâl potası içinde kin ve hileyi def eden matbahdaki kandilin, Âteş-bâz'ın sırrıyla olan bağımlı dile getirir:

*Matbahında nakd-i vakt-i sırr-ı Âteş-bâz'dır
Pûte-i hâl içre etmiş def'-i gışş u gill çerâğ (Sâkıb Mustafa)
(Arı, 1995: 176)*

2.Değerlendirme ve Sonuç

Başta Mevlevîler olmak üzere Türk halkı, Mevlânâ ile ilgili mekânlarla son derece önem atfetmişlerdir. Bu yaklaşım, tabii olarak Divan şiirine de yansımıştır. Mevlânâ'nın Kubbe-i Hadrâ (Yeşil Kubbe) adı verilen türbesi başta olmak üzere mevlevî-hâneler, matbah, tekke ve dergâhlar, Divan şairlerinin dilinden düşürmedikleri mekânlardır. Bunlar içinde Yeşil Kubbe ve matbahın özel bir yeri vardır. Divan şiirinde Mevlevî mekânları genellikle birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Şairler dergâh, tekke, mevlevî-hâne gibi mekânları aynı anlamda kullanmışlardır. Şiir dünyasındaki işlevleri bakımından bu mekânların birbirlerinden farkı yoktur. Mevlevî mekânlarını önemli kılan, Mevlânâ ile ilgili olmalarıdır. Yalnızca matbahla ilgili değerlendirmeler diğer mekânlardan ayrılır. Dervişlerin maddî ve manevî terbiyelerini aldıkları bu mekân, daha ziyade cömertlik ve bereketle ilgili olarak ele alınır. Burada dile getirilen cömertlik ve bereket, Mevlânâ'nın manevî himmeti ve feyzi ile ilgilidir. Ayrıca Divan şiirinde matbah konu edilirken Mevlânâ ile birlikte Ateş-bâz-ı Veli'nin de hürmetle anıldığını belirtmek gerekir.

Türk kültüründe velilik etrafında teşekkül eden inançlar genellikle İslamiyet'in halk inançlarıyla yoğrulmuş şekliinden ibarettir. Veli söz konusu olduğunda şüphesiz akla ilk gelen mekân türbelerdir. İslamiyet'in türbelerle ilgili menfî tutumunun toplum tarafından bilinmesine rağmen halk, İslamiyet öncesi inançlarının devamı olarak -başta türbe olmak üzere- velilerle ilgili mekânları kutsal saymaktan geri durmamıştır. Konu, Mevlânâ gibi ismi çağları aşmış bir veli olunca, velilik etrafında gelişen inançlar, etkilerini fazlasıyla sürdürme imkânı bulur.

Divan şairlerinin Mevlevî mekânlarına bakış açılarında menkıbecilik geleneğinin büyük etkisi vardır. Menâkıb-nâmelerde yer alan Mevlânâ'nın türbesinin yapımı ve Ateş-bâz-ı Veli ile ilgili çelişkili rivayetler, hep menkıbecilik geleneğinin tarihî gerçekler üzerinde yaptığı tahrifatın ürünüdür. Mevlevî mekânlarıyla ilgili sayısız benzetme ve hayallere yer veren Divan şairleri ise kimi zaman bu mekânları İslamiyet için kutsal sayılan Kâbe gibi mekânlarla kıyaslamışlar, kimi zaman da kutsal varlık ve kişilerle ilişkilendirmişlerdir. Şairlerin bu tutumunu, menâkıbnâme geleneğinin Divan şiirine yansımaları olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca bu yaklaşımda, Divan şiirinin kurmaca dünyasının tevile imkân veren hayalî yapısının da etkisi bulunmaktadır. Söz konusu beyitler içinde tevile müsait beyitler olduğu gibi, ilk bakışta İslamiyet'e aykırı gibi görünen beyitler de bulunmaktadır. Ancak, bu beyitlerde dile getirilenleri, geleneğin bir parçası olarak görmek ve o dönemin şartlarına göre değerlendirmek gerekmektedir. Divan şairlerinin Mevlânâ ile ilgili mekânları yüceltmekteki asıl maksatları Mevlânâ'yı hürmetle anmak, ona mensubiyetlerini belirtmek ve bu sayede onun himmetinden nasip almaktır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Metin (1993) *Nef'i Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Arı, Ahmet (1995) *Sâkıb Mustafa Dede (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni)*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Ün. SBE, Konya.
- Arslan, Mehmet (2002) *Şeref Hanım Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Ayan, Hüseyin (1981) *Cevrî (Hayatı, Edebî kişiliği, Eserleri ve Divanı'nın Tenkidli Metni)*, Atatürk Ün. Yay., Erzurum.
- Bediüzzaman Firuzanfer (1986) *Mevlânâ*, MEB Yay., İstanbul.
- Bilkan, Ali Fuat (1997) *Nâbî Divanı*, C. I, MEB. Yay., İstanbul.
- Çavuşoğlu, Mehmet (1986) “Bir Mevlevî Şâir, Yenişehirli Avnî Bey ve Mevlânâ İçin Na‘atı”, 1. Milli Mevlânâ Kongresi, Selçuk Ün., 3-5 Mayıs 1985, Konya.
- Çıpan, Mustafa (2003) *Fasih Divanı (İnceleme-Tenkidli Metin)*, MEB Yay., İstanbul.
- Doğan, Muhammet Nur (1997) *Şeyhülislam Es'ad ve Divanı*, MEB Yay., İstanbul.
- Duru, Necip Fazıl (2000) *Mevleviyâne Şiir Güldestesi*, Perşembe Kitapları Yay., İstanbul.
- Gökalp, Haluk (2005) “Ahi Evrân-ı Velî'nin Menkıbevi Kişiliği”, *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, Gazi Ün. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, C.I, S.2, Ankara.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî (1983) *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul.
- Göre, Zehra (2004) *Adnî Receb Dede Hayatı ve Eserleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Ün., SBE, Konya.
- Gürel, Rahşan; *Enderunlu Vâsıf Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul, tarihsiz.
- Horata, Osman (1998) *Esrar Dede (Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Divanı)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Kalkışım, Muhsin (1994) *Şeyh Gâlib Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Kaplan, Mahmut (1996) *Neşâtî Divanı*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- Kartal, Ahmet (1999) Osmanlı Medeniyetini Besleyen Kültür Merkezleri (Edebî Açıdan), Gazi Ün. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kaya, İdris Güven (1998) *Selanikli Hasan Akif Divan (İnceleme, Metin, Dizin)*, İstanbul.
- Kılıç, Atabey (2004) *Mirza-zade Ahmed Neyli Hayatı Eserleri Edebî Kişiliği ve Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Özönder, Hasan (1989) “Ateş-bâz-ı Velî ve Mevlevî Dergâhlarında Ateşbâz-ı Velî Makamının Önemi”, 3. Millî Mevlânâ Kongresi Tebliğler, 12-14 Aralık 1988, Selçuk Ün. Basımevi, Konya.
- Pala, İskender (1995) “felek”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara.
- Tanrıkorur, Barihüda (2004) “Mevleviyye” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, TDV Yay., Ankara.
- Uzluk, Şahabeddin (1987) “Mevlânâ'nın Ölümü ve Yeşil Kubbe”, 2. Millî Mevlânâ Kongresi Tebliğler, 3-5 Mayıs 1986, Selçuk Ün. Yay., Konya.
- Yeniterzi, Emine (1995) *Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî*, TDV Yay., Ankara.